

УДК 316.012:141.7

Афонін Едуард Андрійович,
доктор соціологічних наук, професор,
Національна академія державного управ-
ління при Президентові України.

Афонин Эдуард Андреевич,
доктор социологических наук, профес-
сор, Национальная академия государ-
ственного управления при Президенте
Украины.

Edward Andriyovich Afonin,
Doctor of historical science, Professor, Na-
tional Academy of Public Administration
under the President of Ukraine.

Мартинов Андрій Юрійович,
доктор соціологічних наук, професор, про-
відний науковий співробітник відділу все-
світньої історії та міжнародних відносин,
Інститут історії України НАН України.

Мартьянов Андрей Юрьевич,
доктор исторических наук, профессор,
ведущий научный сотрудник отдела все-
мирной истории и международных от-
ношений, Институт истории Украины
НАН Украины.

Andrey Yuriyovich Martynov,
Doctor of historical science, Professor, lead-
ing researcher of department of a world his-
tory and international relations, Institute of
History of Ukraine.

АРХЕТИПНІ ЗАСАДИ МОДЕЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. У статті розглядаються методологічні проблеми використання концепту архетипу для моделювання соціальних процесів.

Ключові слова: архетип, моделювання, соціальні процеси.

АРХЕТИПИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация. В статье рассматриваются методологические проблемы использования концепта архетипа для моделирования социальных процессов.

Ключевые слова: архетип, моделирование, социальные процессы.

ARCHETYPAL PRINCIPLES OF MODELING OF SOCIAL PROCESSES

Abstract. The article deals with methodological problems of using the concept of archetype for the modeling of social processes.

Keywords: archetype, modeling social processes.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. дедалі ширшим стає ареал країн, що зазнають трансформації, все більше прихильників схилиються до думки стосовно зміни класичних принципів побудови наукових теорій, які були притаманні модерній добі розвитку знань. Нова епоха постмодерну, тенденції якої поступово виявляють свій вплив у країнах Центральної і Південно-Східної Європи та у пострадянських країнах Євразії, заперечує саму можливість існування метатеорій, орієнтованих на пошук істини шляхом моделювання в межах міждисциплінарних досліджень. Такий послідовний “агностицизм” змушує звернутись до епістемології, акцентуючи увагу на її зв'язках з історією науки. З другої половини XV ст. спостереження та експеримент стають ефективними практиками наукових досліджень. З 1475 р. видавались навіть щорічники “Ефемериди”, на сторінках яких обчислювалось щоденне розташування планет. У 1492 р. було сконструйовано перший глобус, а вже в 1507 р. Микола Коперник відкрив на той час ще не доведену математично геліоцентричну систему. Джордано Бруно ввів поняття безмежності Всесвіту без центру. Водночас Парацельс як лікар, ботанік та хімік реформував медицину. Він вивчав хімічні та фі-

зичні основи життя, яке намагався пояснити, виходячи з нього самого. Вдосконалення навігаційних приладів дало можливість здійснювати тривалі подорожі у відкритому морі, тим самим освоюючи географічно-просторові межі. Інтелектуальні обрії успішно облаштував Леонардо да Вінчі, який, крім всього духовного багатства своєї творчості, зробив істотний внесок у розвиток механіки — насос, токарний верстат, гідравлічний прес. Важливе значення для повсякденного життя мало винайдення кишенькового годинника та друкарства.

Починаючи з доби Відродження, людина сприймається в Європі як “модель світу”, а людський розум визнається спроможним на вдосконалення всесвіту, створеного Богом. Завдяки цьому нове світосприйняття легалізувало соціальну мотивацію інновацій. Натомість у китайській духовній історії не сформувалась притаманна європейцям Нового часу ідея лінійного прогресу. Китайці не сприймали технологічні відкриття як процес творення нової вавилонської вежі, яка виведе людство на рівень співтворчості з Богом. У цьому, на нашу думку, і полягає визначальна відмінність між науковими традиціями Заходу і Сходу.

У XVII–XIX ст. емпіризм та раціоналізм сприяють відкриттям у природничих науках. Назвемо лише деякі з них. Математика: логарифмічні таблиці (1614); аналітична геометрія (1637); обчислення нескінченно малих величин (1665). Фізика: закони падіння і маятника (1609); заломлення світла (1618); закони руху планет (1619); закон газу (1662); відхилення світла (1665); закони гравітації (1666); швидкість світла (1675); хвильова теорія світла (1690); аберация світла (1728); кінетична теорія газу (1738); статична електрика (1790). Біологія і хімія: кровообіг (1618); сперматозоїди (1672); солі срібла (1727); систематизація живих істот (1735); водень (1766); кисень (1771); азот (1772); штучна сода (1791); цемент (1799). Важливі наукові відкриття були можливі лише за умов використання різноманітних приладів – від мікроскопа (1590) до телескопа (1610). Від ртутного барометра (1643), маятникового годинника (1657), манометра (1663), ртутного термометра (1718), градування термометра (1742) до парового котла (1681), лиття сталі (1735), прядильної машини (1738), казенно-зарядної рушниці (1751), залізопрокатного виробництва (1754) і парової машини (1769). Від повітряної кулі, наповненої гарячим повітрям (1783), до механічного ткацького верстата (1785), гідравлічного пресу (1795), літографічного друку (1796), папероробної машини (1799), токарного верстата (1800) і пароплава (1807).

Отже, технічна цивілізація стає господарем культури, підпорядковуючи собі науку. З цього часу можна

говорити, чим би не займався вчений у XX ст., врешті-решт, він робить черговий варіант зброї. Насамперед це стосується винаходів у фізиці – квантова механіка (1925), хвильова механіка (1926), лічильник Гейгера (1928), нейтрони (1932), штучна радіоактивність (1934), поділ ядра (1938); в біології – вітаміни (1911), заснування генетики людини (1912), карта хромосом (1919), вчення про людську спадковість (1921), теорія гена (1928). Те саме можна говорити про народження нанотехнологій, які на межі XXI ст. починають використовуватись у генній інженерії, спрямованій на вторгнення інструментального інтелекту до інтимної сфери буття. Водночас зараз стає зрозуміло, що швидкість розвитку штучних генетичних форм не може конкурувати зі швидкістю саморозвитку природничих електронних систем, що їх репрезентують відкриття в хімії і фізиці: макромолекулярна хімія (1925), синтез вітаміну С (1934), нейлон (1938). Чи навіть з відкриттями в техніці: звуковий фільм (1919), гвинтокрилий літак (1922), реактивний двигун (1930), ламповий передавач (1913), бездротовий трансокеанський телефон (1927), телебачення (1932), випробування першої атомної бомби (1945), перший штучний супутник землі (1957), перший політ людини в космос (1961), висадка людини на Місяць (1969). Отже, навіть короткий екскурс в історію наукових відкриттів доводить, що за енгельсівською класифікацією наук (математика → механіка → фізика → хімія → біологія → науки про мислення → науки про суспільство) при-

родничі дисципліни, які найбільш інтенсивно розвивались у XV–XX ст., істотно випередили гуманітарні науки. Про устрій ядра ми знаємо значно більше, ніж про устрій соціуму. Знання про людину і суспільство, таким чином, стають найбільшим пріоритетним напрямом подальшого розвитку науки. Чільне місце у цьому контексті нині посідають психологія, соціологія, історія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика моделювання соціальних процесів стає на сьогодні доволі перспективним напрямом соціальної інженерії. Історія ж становлення технологій соціальної інженерії фактично бере початок у творчості одного з батьків класичної соціології Огюста Конта (1798–1857), який, трактуючи філософію як метод досягнення позитивного знання, розробляв ідеї вдосконалення сучасного йому суспільства. Вже на початку XIX ст., з епохою раціонального підходу до всіх сфер соціального життя, здавалось, що відкривається сприятлива перспектива для поступального соціального прогресу.

Натомість нові тенденції розвитку науки в країнах, що зазнали у XX ст. трансформаційних змін, свідчать про певну вичерпаність або ж навіть граничність у реалізації потенціалу фундаментального знання, насамперед у сфері гуманітарних дисциплін. Хоча не можна заперечувати й того факту, що помітних ознак кризи зазнають тепер і міждисциплінарні наукові дослідження, передовсім у країнах, що пережили свої суспільні трансформації під час так званої “великої депресії” 30–40-х рр. XX ст. Науковці цих країн, як пра-

вило, вже не просуваються далі побудови банальних компаративних моделей, адже визнається, що все було вже сказано, починаючи з часів античності.

І все ж загалом нинішню наукову кризу, здається, слід розглядати як таку, що трансформує колишню фундаментальну науку в бік вузькоспеціалізованих прикладних досліджень, які потребують посилення міждисциплінарного зв'язку та компаративістики. Зауважимо, що складні й неоднозначні за змістом і спрямованістю тенденції розвитку науки найбільш рельєфно виявляють себе у гуманітарній сфері. Цьому є пояснення, адже у перехідні моменти розвитку такі складні об'єкти досліджень, як людина, суспільство чи людство, не просто змінюють характер своєї діяльності. Внаслідок психосоціальних змін людини, людських спільнот і людства руйнуються поведінкові стереотипи людей, розмиваються ціннісні орієнтири та соціальні норми. Врешті-решт порушуються причинно-наслідкові зв'язки, що становлять фундамент раціонального наукового методу. Крім того, упереджене ставлення суспільства до альтернативних знанієвих можливостей людини — традиційного знання та інтуїції лише посилює кризові явища в науці, які час від часу виникають з розвитком суспільства.

На нашу думку, цілком відповідною нинішній перехідній добі є циклічна модель розвитку науки, що складається з чотирьох періодів: з двох нормативних періодів (інволюція та еволюція) і двох перехідних періодів (коеволуція та революція).

Під час *революції* народжуються й становляться нові парадигми як зразки системи аргументації та верифікації, стверджуються нові теоретичні погляди та методологічні основи. Характерними для науки стають такі її риси, як фундаментальність (універсальність) та енциклопедизм, що доповнюються процесом уточнення окремих фактів, а нові теорії узгоджуються з емпіричними даними.

Під час *коеволуції* з'являються аномальні факти, які не вписуються в межі існуючих наукових парадигм і не можуть бути пояснені, так би мовити, монодисциплінарними теоріями. В унісон суспільним потребам колишня фундаментальна наука трансформується в бік її дзеркального антиподу — прикладної науки.

Еволюційний період розвитку наукового знання пов'язаний із певною контроверзою — запереченням колишньої фундаментальності і розвитком прикладної науки, покликаної потребами суспільного життя. Інтенсивно розвиваються вузька наукова спеціалізація та експериментальний метод. Закономірно актуалізуються міждисциплінарна наукова практика і компаративні дослідження. Набирає сили процес накопичення величезного експериментального матеріалу, що потребує релевантного концептуального осмислення. Отже, висуваються нові гіпотези, які торують шлях до нових парадигм. На цьому етапі в міждисциплінарних дослідженнях панує, кажучи словами Пола Фейєрабенда, методологічний анархізм.

Слідом за Томасом Куном заключний процес творення нової парадиг-

ми ми так само називаємо етапом наукової революції, який, з одного боку, підводить ризику під цілим циклом розвитку наукового знання, а з другого — започатковує новий цикл генезису наукових теорій.

Отже, в контексті суспільної історії відбувається циклічний розвиток науки, диференціація її дисциплін, спеціалізація їхніх предметних полів та кола завдань, що їх покликана вирішувати наука. При цьому ключовою методологічною проблемою науки стає сприйняття нею соціально-історичного часу, яке, власне, визначає методологічні підходи до аналізу соціальної й історичної реальності. Цей зв'язок можна прослідкувати у досить популярній зараз цивілізаційно-формаційній парадигмі багатьох історичних досліджень. Для класиків марксизму, по суті, існувала лише одна глобальна цивілізація, яка розвивалася за об'єктивними історичними законами, які треба було досконало вивчити і поставити на службу прогресивному класу, покликаному змінити загальне соціальне становище на краще. Проте з осмисленням культурно-антропологічних розбіжностей між різними географічними зонами спрощена чорно-біла картина соціальної реальності та історичного минулого стала більше походити на складну різнокольорову мозаїку.

Відповідно нелінійним стало сприйняття історичних та соціальних характеристик різних об'єктів досліджень. Адже зрозуміло, що певні локальні цивілізаційні характеристики задають географічно-просторі параметри "місце-розвитку", а часові — відповідно формаційні. Водно-

час такий поворот наукової думки спричинився до загальної кризи методологічного інструментарію все-світньої історії. Постає проблема тлумачення не лише самої можливості існування загальної історії, а й можливості її розвитку за науковими законами. Систематизовано ці претензії до злиденності історизму виклав К. Поппер. Він, зокрема, наголосив на тому, що універсальної історії людства не існує, є лише окремі варіанти історії локальних частин людства. В історії існує особистісний та ірраціональний фактори, які роблять її унікальною та неповторною. Тому будь-які історичні пророцтва щодо все-світньої історії, яка начебто йде визначеним курсом, є неможливими [1]. Тим самим фактично було нанесено перший ідейний удар по класичному розумінню соціально-історичного часу, вектор якого у процесі соціального розвитку йде від минулого через мить сучасного у майбутнє.

Модерна філософія історії сформувала сенс соціально-історичного розвитку через ідею *єдності історичного часу*, фундамент якої складає монотеїстичне уявлення про єдиного Бога. Воля Творця та його співавторів (різних соціальних акторів) визначає вектор історичного часу від точки відліку до омріяного фіналу, який розкриває сенс людського буття. Ідеал епохи модерну пропонував спільне майбутнє для всього людства, незалежно від його локально-цивілізаційних відмінностей. На цю ідею працювала більшість великих політичних і теоретичних побудов, пов'язаних з марксизмом та лібералізмом. Спільним для обох

течій було бачення перспективи модернізації, як загальної проблеми соціальної адаптації колишніх відсталих у своєму розвитку народів до викликів сучасності. Натомість К. Поппер, оголосивши неможливим історичне проектування, спрямоване на радикальні соціальні зміни, зміг охолодити бурхливу уяву соціальних інженерів майбутнього. Після краху радянського альтернативного історичного проекту було заявлено про “кінець історії”. Автор цієї концепції Ф. Фукуяма наголошує, що “наприкінці історії немає жодної потреби, аби ліберальними були всі суспільства, *достатньо*, аби були *забуті ідеологічні претензії* на інші форми організації соціального життя [2]. Таким чином, ідеологія постмодерну залишає лише право жити “вічним сучасним” у поділеному за соціальними статусами світі, забувши про великі соціально-історичні проекти. При цьому на зміну класичному уявленню про соціально-історичний час як єдність минулого, сучасного і майбутнього приходить нова парадигма дихотомічного протиставлення архаїчного минулого — майже ідеальному сучасному. Тому традиційні суспільства оголошуються неспроможними до адекватної відповіді на виклики постмодерну, а отже, глобальна цивілізація знову поділяється на обрані народи, які живуть за доби Інтернету, і нації ізгої, які намагаються вижити в несприятливому середовищі. Останнім, зважаючи на проголошені ще в 70-ті рр. XX ст. експертами Римського клубу “межі зростання” (близькі до уявлень Мальтуса), залишається лише пристосовуватись до сучасних

імперативів так званого сталого розвитку та повністю забути про смисл і спрямованість соціально-історичного часу.

Взагалі очікування кращого майбутнього завжди було однією із найбільших спокус людства. Більшість світових релігій обіцяють праведникам спасіння в наступному Царстві Божому. Щоправда, в ХХ ст. релігійне бачення історії і місця людини в цьому світі відступало під тиском секуляризованої ідеології прогресу, яка обіцяла побудову Царства Божого на Землі. Зокрема, в ім'я кращого життя прийдешніх поколінь в СРСР понад сімдесят років здійснювався наймасштабніший проєкт соціальної інженерії – побудова комуністичного суспільства. При цьому історичний процес, навіть незважаючи на теоретичне визнання певних відхилень, уявлявся в марксистській парадигмі лінійно спрямованим до кінцевої мети – комунізму. Нині, з огляду на кризу прогресистської ідеології і практики, історична пам'ять засвідчує, що нове не обов'язково є кращим за традиційне.

За авторською гіпотезою, соціально-історичні періоди модерну і постмодерну постають на різних підвалинах людської психосоціальної природи.

Проте в обох випадках йдеться про цілісність соціального моделювання, що зумовлює потребу врахування повноти або цілісної сукупності різноманітних факторів. В епоху модерного суспільства, що ґрунтується на типології “всезагальної людини” (колективіста) і притаманного їй механізму соціальної ідентичності, тобто ототожнення себе з зовнішні-

ми групами і класами, така цілісність задається державними проєктно-ідеологічними побудовами ззовні. В епоху ж постмодерного суспільства, заснованого на “неповторній одиничності” людини та механізмі її соціальної ідентичності, яка характеризує самосвідомість індивіда як наслідок ототожнення людиною себе із самою собою у контексті особистої цілісності й неперервності власного розвитку, цілісність забезпечується архетипами колективного несвідомого [3, с. 98–99].

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні архетипних засад моделювання соціальних процесів у добу постмодерну. Оптимальною для цієї мети, на думку авторів, може стати “циклічна модель”.

Виклад основного матеріалу дослідження. У циклічній парадигмі соціально-історичного процесу ще Екклезіаст зазначав, *“що було, те й буде, що робилось, те й буде робитись, і немає нічого нового під сонцем. Буває про щось кажуть: “Дивись, ось це нове, але це вже було у попередні віки до нас. Немає пам'яті про минуле, і те, що буде, не залишить пам'яті у тих, хто прийде після нас”*.

Справді, людська свідомість завжди вибірково пам'ятає минуле. При цьому спотворення історичної реальності постійно починається з виштовхування певних фактів із свідомості пам'яті до колективного несвідомого. *Втрата системності мислення* за цих обставин стає одним із симптомів аномії, як соціально-психологічного стану, в якому члени суспільства втрачають спроможність бачити ціннісні орієнтири

та робити свідомий вибір. Це, на нашу думку, становить одну з найбільших проблем адаптації сучасних соціальних технологій до реалій життя суспільства, яке переживає етап трансформації.

У цьому контексті за приказкою “*Кожна людина — коваль свого щастя*” особистість у сучасному суспільстві стає першоджерелом соціальної інженерії, продуцентом власних технологій і ефективної соціальної діяльності. З цієї точки зору соціальна технологія перетворюється на своєрідне осереддя оптимізації і впорядкованості у просторі та часі тих чи інших соціальних явищ і феноменів, що до них долучаються наявні механізми самоорганізації конкретного соціального об’єкта [4, с. 69]. Тож на сьогодні цілком доречними стають у соціальних науках принципи синергетики, на теоретичному фундаменті якої розробляються нові методологічні засади прогнозування, особливо в умовах складних суспільно-трансформаційних процесів. У межах загального механізму історичного розвитку за моделлю А. Тойнбі “виклик — відповідь”, становлення певної соціальної технології як ноу-хау досягнення визначеної мети насамперед залежить від спроможності соціального суб’єкта чітко сформулювати мету, на досягнення якої має працювати соціально-інженерний проект. Отже, цей гіпотетичний проект від початку народжується як своєрідна трансляція бажаного майбутнього у сучасне.

Спроможність ставити конкретні завдання з метою організації колективної праці членів суспільства була потрібна вже месопотамським

общинникам при створенні складної іригаційної системи та єгипетським фараонам у розбудові своїх пірамід.

Водночас технологія знань про майбутнє впродовж усієї писемної історії людства була несистематизованою, і спроможність передбачати хід подій традиційно вважалася божим даром, ознакою харизми політичного лідера або історичної особистості. Відомо, що саме Дельфійський оракул Давньої Греції перед найважливішими подіями сповіщав про її можливий результат. Тим самим його прогнози набували особливо значення для прийняття рішень. Тож жрець/правитель міг маніпулювати найважливішими рішеннями. Тому тривалий час технологія цього знання залишалася таємною, не лише з огляду на потребу захисту від “профанів” та збереження монополії жрецтва на соціальну технологію прогнозу, а й зважаючи на світоглядне ставлення до майбутнього, яке лишалося сакральним.

З початком християнської ери інтерес до сакрального прогнозу поширився на всіх членів релігійної общини. Найбільш алегоричним прикладом тогочасної прогностичної літератури був Апокаліпсис Іоанна Богослова. За часів середньовіччя, особливо у розпалі боротьби проти відьом, за дар віщання можна було поплатитися життям. Водночас історичні діячі того часу часто-густо не наважувались приймати рішення, не погоджені з ворожкою, гороскопом або іншими увіщаннями. Історичні джерела свідчать, що видатний полководець часів Тридцятирічної війни Альбрехт фон Валленштайн

(1583–1634) часто приймав свої військові рішення відповідно до астрологічного прогнозу. У 80-ті рр. ХХ ст. Ненсі Рейган — жінка колишнього президента США Рональда Рейгана зацікавилась штатним астрологом Білого дому. Це і не дивно, адже про роль прогнозу в політичній діяльності влучно висловився лауреат Нобелівської премії з літератури, отриманої за власні мемуари, У. Черчілль, недавно визнаний найвизначнішим британцем. Він, зокрема, зауважував, що політик мусить передбачати те, що відбудеться через рік, п'ять, десять років. Якщо прогноз не справдиться, він має дати логічну відповідь, чому сталося не так, як гадалося.

Нові завдання філософії К. Маркс висловив у відомому постулаті: *досі філософи лише пояснювали світ, а проблема полягає в тому, як його змінити*. Можна сказати, що сучасну добу в історії соціальної інженерії започатковує парадигма історичного матеріалізму, пафос якого спрямований на побудову ідеального суспільства на землі. Саме це “прометеївське” завдання породило безліч трагічних сторінок в історії ХХ ст. Після того, як сімдесят років соціально-інженерного експерименту зі створення людини комуністичної формації зазнали краху в СРСР, чари глобального комуністичного проекту ослабли. Заразом була втрачена і довіра до ефективності масштабних соціально-інженерних проектів взагалі. Хоча не слід забувати, що історична перемога Заходу в холодній війні була забезпечена завдяки успішній реалізації низки соціально-інженерних проектів під

час тотальної психологічної війни проти СРСР. Американські секретні служби, зокрема, розробили зразкові політичні технології, які дали можливість, знаючи слабкі місця “ідеологічного ворога”, проводити філігранні операції з чіткою метою і точно влучати в ціль.

Важливий напрям соціально-інженерних проектів традиційно пов'язаний із прикладною соціологією та соціальною психологією. Як правило, соціальні технології, що розроблялись у цьому контексті, не ставили собі за мету досягнення глобальних завдань, а займалися вирішенням практичних соціальних проблем, наприклад, оптимальної організації праці на підприємстві, створення алгоритму розв'язання конфліктів у малих та середніх соціальних групах. Відповідне соціальне прогнозування здійснювалось з метою вироблення рекомендацій щодо оптимального впливу на прогнозоване явище. При цьому характерний для модерної (у тому числі радянської) спадщини *пошуковий прогноз* з'ясував те, що найімовірніше очікувалось за умов збереження незмінних ключових тенденцій. *Нормативний прогноз*, пов'язаний з аналізом динаміки зміни бажаного стану явища чи процесу, стає предметом соціально-інженерного проекту у постмодерну епоху. Різноманітні соціальні інтереси, що з ними стикається сучасне суспільство, продукують аж до протилежних уявлень щодо зазначеного майбутнього.

Досить часто у випадку гострого соціально-політичного протистояння, особливо перехідної доби суспільного розвитку, “крайні” уявлення не

стільки сходяться у компромісному варіанті взаємних поступок, скільки взаємно нейтралізуються за сценарієм “гри з нульовою сумою”, коли перемога однієї сторони є поразкою для опонентів. Тому *особливої ваги набуває на сьогодні спроможність бачити та активно формувати різні варіанти розвитку подій*, що, на нашу думку, є важливою ознакою нової соціальної інженерії.

Таким чином, *класична (модерна) прогностика переважно відслідковувала тенденції, нова ж — посткласична (постмодерна) технологія прогнозування покликана передбачати можливі альтернативи*.

Відповідно ширше визначення предметного поля завдань соціальної інженерії полягає у сукупності підходів прикладної соціології, орієнтованих на цілеспрямовану інституційну зміну організаційних структур, що визначають людську поведінку та забезпечують функції соціального контролю. При цьому реалістичність постановки завдань певного соціально-інженерного проекту та забезпечення соціальних механізмів його реалізації значною мірою залежать від плідності творчого діалогу між прикладною й теоретичною соціологією взагалі, а також між соціальною філософією і соціологією історії. Тож вирішення зазначених проблем на межі ХХІ ст. істотно ускладнилось.

На нашу думку, причини цього є комплексними. Розглянемо деякі з них. Так, в умовах постмодерністського наступу на філософські засади системного мислення та панування масової культури довіра до соціально-інженерних проектів

серед простих громадян занепадає. Водночас інтерес до зазначених проектів з боку різних груп владно-управлінської еліти, навпаки, зростає. З одного боку, це пов'язано з диференціацією в нових — постмодерних суспільно-історичних умовах психосоціальних властивостей суспільства і його владно-управлінської еліти, а з другого — процес глобалізації по-новому ставить питання реалізації соціально-інженерних проектів у всесвітньому масштабі [5, с. 112–114].

У цьому сенсі знання нової соціальної інженерії справді стануть технологічною силою, але це не означає, що її використовуватимуть, ґрунтуючись на знаннях та точному прогнозі. Тому, аби не знищити наш світ власними руками, світова громадськість мусить навчитись головному соціально-інженерному завданню — *керувати сучасним станом з урахуванням можливих потреб майбутнього*.

Російський філософ А. П. Назаретян, зважаючи на проблеми наявності так званої сліпої зони для прогностики, зауважує, що вчені сміливо прогнозують погоду на наступний день, впевнено кажуть про перспективу наступної геологічної фази, але середньотермінові прогнози даються надзвичайно складно. Для соціології такою темною плямою є період між 1910–1950 рр. ХХІ ст., коли виявити сталі тенденції, які визначатимуть майбутнє, буде вкрай важко [6, с. 205]. Справді, конкретика прогнозу становить серйозну проблему для сучасної раціональної науки. Досить загальними є й альтернативні прогнози, пропоновані езотериками.

З цієї точки зору знання майбутнього в усій його складності залишається прерогативою у гегелівському розумінні Абсолютної ідеї, або Вищого Розуму.

Проект Модерну з його родовими плямами — розвинутим грошовим господарством, тотальним процесом економічної раціоналізації та пануванням товарного фетишизму зробив пріоритетним парадигму лінійного часу, яка панує над часом циклічним. Хоча постмодерн і заперечує важливі світоглядні постулати епохи модерну, його світобачення ґрунтується на апології миті сучасного. За цих обставин соціальні явища набувають характеристик емерджентності, тобто не завжди приємних несподіванок.

Найбільш конкурентоспроможним інтелектуальним товаром найближчого майбутнього стануть соціальні прогнози. До того ж критерієм оцінки якості зазначеного товару буде його точність. В. Я. Матвієнко, характеризуючи ознаки якісного прогнозу, наголошує на його обґрунтованості. А псевдопрогнозам властиві довільність, інформаційна прірва між теперішнім і майбутнім, і фатальна неминучість [7, с. 59].

Адекватність прогнозу насамперед залежить від його методологічної спроможності. Складність об'єкта прогнозу — сучасного світу, який нині існує в мережі різноманітних макро- та мікросоціальних структур і різних інтересів соціальних суб'єктів, зумовлює потребу в прогностичному інструментарії, що має враховувати передусім загальносистемні — соціетальні (а отже, й архетипні) засади людського простору

та ґрунтуватись на міждисциплінарному синтезі. Звичайно, навіть за цих обставин у парадигмі постмодерної науки ми не в змозі передбачити, які знання, здобуті вчора, будуть дезавуйовані завтра чи післязавтра.

Зважаючи на зазначені об'єктивні методологічні проблеми, поступове відродження соціальної інженерії, як інструменту вирішення конкретних соціальних проблем, переважно відбувається відповідно до потреб повсякденності. Найрозвиненішими на сьогодні є соціально-політичні, насамперед виборчі технології. Під їхньою парасолькою затишно почуваються різноманітні соціально-психологічні технології, сфера відповідальності яких поширюється на актуальні питання забезпечення ефективності публічного управління.

Сприйняття методологічних можливостей циклічної парадигми соціального прогнозування, яка, на нашу думку, є більш адекватною логіці історичного процесу, ускладнюється внаслідок слабкого теоретичного обґрунтування. У нинішніх високоорганізованих і тим більш “перехідних” суспільствах численні взаємозв'язки між ознаками, що характеризують соціально-економічні, соціально-політичні та соціально-культурні явища і процеси, можна поділити на дві групи: функціональні (детерміновані) і стохастичні (ймовірнісні або кореляційні) зв'язки. Нині вони суттєво ускладнюють колись надто спрощену лінійну детермінацію “причина — наслідок, сутність — явище і тому не завжди діють. Крім того, будь-який перелік апіорних причин, які ми

вибудовуємо для прогностичного висновку щодо майбутнього, завжди є неповним. Не працює також колишня детерміністська залежність між минулим та майбутнім станом суспільної системи, що, зрештою, вщент руйнує потенціал найпоширенішого у модерному часі методу екстраполяції — поширення висновків, одержаних щодо однієї частини суспільної системи, на іншу частину тієї самої системи.

Внаслідок цього “точка відліку” бажаного стану певної системи, яка є визначальною у процесі розроблення більшості соціально-інженерних проєктів, розмивається. Тож цілком справедливо стверджувати, що головним завданням нових проєктів стає не спроможність передбачати майбутнє, а здатність робити його можливим. Коли дійдете до мети, важливо не забути, навіщо ви до неї йшли. Хибні уявлення, неправильні розуміння, що впливають на соціальні рішення та формують сенс подій, не дають шансу уникнути помилок, які можуть бути притаманні будь-якій моделі соціальної реальності. Однак заангажований погляд на майбутнє може надто негативно впливати на сучасну реальність і продукувати нові помилки, у тому числі щодо проєктування майбутнього, в основу якого закладається викривлена реальність. Це особливо стає небезпечним для сучасного ліберально-демократичного суспільства, що складається з самодостатніх індивідів, кожен з яких не може претендувати на істину. Натомість світова громадськість, як правило, гостро реагує на природні катастрофи, але не схильна помічати рукотворних соціальних катастроф,

що їх можуть спричинювати авторитарні особистості.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Наукові закони для людей з матеріалістичною картиною світу не підлягають безсумнівному підтвердженню. Їх можна спростувати лише експериментальним шляхом. Тож практика за доби модерну стає критерієм істини.

Натомість соціальне бачення світу в епоху постмодерну здебільшого має справу з людською уявою. Тому численні ризики постають для людини через відомі феномени, в той час як людська невпевненість — з невідомими. Будь-яка модель є релевантною, якщо її можна емпірично спростувати. Своєю чергою модель стає прогнозом, який за сприятливих обставин самореалізується. Все це властиво сучасному динамічному суспільству, моделювати процеси якого непросто. Проте усталена соціальна ситуація наповнена повсякденними подіями, що повторюються за причинно-наслідковим характером і тому піддаються статистичним узагальненням.

Отже, моделювання соціальних процесів сталого розвитку в українському суспільстві набуде актуальності з завершенням у країні системної кризи, що триває тут з 1994 р. [3, с. 102–103]. До цього часу суспільство переживатиме нелінійні процеси перехідної доби та притаманну їм зміну тенденцій соціального процесу: від зародження й поширення нових інституцій до соціальної інверсії (згорання соціального простору та повернення до інституційного минулого), і навпаки;

акцентуації на функціях чи на дисфункціях соціальних інститутів; деструкціях чи на впливах на соціальні процеси зовнішнього середовища. У громадській думці ця перехідна доба отримала назву суспільної трансформації. Хоча у строгому науковому сенсі її доцільно було б називати коеволуцією — перехідним суспільним станом, схожим за характером радикальних змін на революцію. Водночас відмінним від останньої типом народжуваного в цьому процесі соціального суб'єкта та ціннісним підґрунтям його самосвідомості. Замість визначального для революції соціального суб'єкта “МИ” під час коеволуції народжується соціальний суб'єкт “Я”.

Врешті-решт змінна динаміка соціального процесу в Україні набуватиме, за авторським очікуванням після 2018 р., форм втілення прогностичної моделі українського ліберально-демократичного суспільства й притаманними йому психосоціальними (соціетальними) властивостями. Останні стають гарантією незворотності інституційних реформ у країні й набуття нею режиму сталого розвитку, що пов'язаний: з відповідною структурою соціальних цінностей, в якій пріоритет віддається людській особистості; установками, які визначають пріоритети громадського контролю за суспільною діяльністю; професійною мотивацією і спрямованістю на освіту впродовж життя; нарешті, метою, досягнення якої стає сигналом припинення певного виду діяльності та переключення на інший. Отже, такими соціетальними властивостями стають у новому постмодерному світі: інтроверсія

(орієнтація на внутрішній світ людини), прагматичність (щодо готовності рухатись у світі “крок за кроком”), раціональність (як казав Вольтер, це спосіб перемоги розуму в нерозумному середовищі), сенсорність (конкретно-суттєве сприйняття), інтернальність (самоконтроль), інтенціональність (домінування установок на розвиток) [3, с. 99–100].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Поппер К.* Злиденність історизму / К. Поппер; пер. з англ. В. Лісового. — К.: Абрис, 1994. — 192 с.
2. *Філософія історії: антологія* / сост., ред. и вступ. ст. Ю. А. Кимелева. — М.: Аспект-Пресс, 1995. — 351 с.
3. *Афонін Е. А.* Закономірності та особливості Української трансформації / Е. А. Афонін, О. В. Суший // Стратегічна панорама. — 2015. — № 1. — С. 94–108.
4. *Малес Л.* Соціальна організація фізичного простору як основа реалізації соціальних технологій // Соц. технології: актуальні пробл. теорії та практики: Міжвуз. зб. наук. пр. Вип. 2. Соціальні технології у сучасному суспільстві. Вип. 3. Соціотехнологічні аспекти освіти та виховання / ред.: Ю. І. Яковенко; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. — К.; Запоріжжя; О., 1998. — 292 с.
5. *Афонін Е. А., Балакірева О. М.* Посилення модернізаційного потенціалу представників державно-управлінської еліти / Е. А. Афонін, О. М. Балакірева // Соціокультурний вимір модернізації економіки України (2-й етап: складові та механізми впливу на соціокультурні чинники економічної модернізації): звіт про

- науково-дослідну роботу / Інститут економіки і прогнозування НАН України. Відділ моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій; кер. О. М. Балакірева. — К., 2015. — С. 108–140.
6. *Назаретян А. П.* Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории (синергетика, психология и футурология) / А. П. Назаретян. — М.: Per Se, 2001. — 239 с.
7. *Матвієнко В. Я.* Прогностика. Прогнозування соціальних та економічних процесів: теорія, методика, практика: навч. посіб. / В. Я. Матвієнко. — К.: Укр. пропілеї, 2000. — 480 с.